

УДК 821.163.4.02'06:038.6

КОНЦЕПТ ТІЛЕСНОСТІ У СУЧАСНІЙ СЕРБСЬКІЙ ТА ЧОРНОГОРСЬКІЙ ПРОЗІ: ВІД ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ДО «ЗАНУРЕННЯ» У ТЕКСТ

Наталя Дорфман

Чорноморський національний університет імені Петра Могили
вул. 68 Десантників, 10, м. Миколаїв, 54003, Україна
 <https://orcid.org/0000-0002-3291-9412>
natalyashavokshina@gmail.com

Сучасна теоретична думка так само, як і література, яка зазвичай найбільш чутливо та гостро реагує на світоглядні зміни, фіксує певне злиття ментального й тілесного в культурі XXI століття. Зафіксований багатьма мислителями «кінець постмодернізму» привносить у культуру нову чуттєву доміную. У статті демонструється, як у сучасній сербській і чорногорській прозі простежується тенденція до змалювання особливого типу інтегральної тілесності — явища, у якому ментальні та психоемоційні процеси відбуваються й описуються лише за допомогою тіла і в термінах тілесного, демонструючи цілісність зовнішнього та внутрішнього. Це, на противагу постмодерністському відчуттю розірваності та фрагментації буття, засвідчує нову цілісність у культурі та світосприйнятті, що становить проблему дослідження. Зосереджуючись на аналізі творів трьох сербських і чорногорських письменників Давіда Албахарі, Слободана Тишми та Огнена Спахіча, авторка, втім, схиляється до думки, що такі процеси — об'єднання тіла та емоцій і почуттів, а часто й соціокультурного контексту — є прямим віддзеркаленням та складником сучасної тенденції до переходу від інтелектуального осягнення світу, його розумової інтерпретації до певного «занурення» у світ, інтеграції, яка передбачає відчуття замість дистанційованого аналізу. Тобто концепт тілесності та його реалізація в літературі є частиною ширших, глобальних процесів зміни світоглядної парадигми взагалі та зміни підходу до взаємодії зі світом. Цей зв'язок літератури із соціокультурними зсувами авторка намагається простежити у статті. Таким чином, метою дослідження є розглянути механізми реалізації тілесності в сучасній сербській і чорногорській прозі як частину глобальних соціокультурних та світосприйняттєвих змін. Проводячи паралелі між концепцією перформатизму Рауля Ешельмана та переходом від раціоналізації до «занурення» у світ, описаного Х. У. Гумбрехтом у «Виробництві присутності», авторка вважає злиття тілесного та розумового, засвідчене у текстах аналізованих письменників, проявом руху в бік «культури присутності», наслідком світоглядних зсувів, які почалися ще в 60 ті закликами «проти інтерпретації», що і зумовлює новизну роботи. Під час здійснення дослідження застосовувалися аналіз і синтез; порівняльний метод для встановлення подібностей та відмінностей між проявами тілесності в аналізованих творах; індуктивний метод, який уможливив рух від дослідження окремих феноменів в обраних творах до теоретичних узагальнень; а також герменевтичний і культурно-історичний методи для — відповідно — інтерпретації феномену тілесного в аналізованих художніх творах та можливості розглядати і тлумачити явища тілесного в них як частину глобальних процесів у контексті історії культури кінця XX — початку XXI століть.

Ключові слова: тілесність; культура присутності; пост-постмодернізм; «новий сентименталізм»; сербський постмодернізм.

Зміна світоглядної парадигми межі століть закономірно ставить нові актуальні завдання та способи їх вирішення. Зафіксований багатьма мислителями «кінець постмодернізму», принаймні в такій формі, у якій його знали та розуміли досі — відсутність точки опори, розсіяність, тотальна відчуженість та іронічність, — привносить у культуру нову чуттєву доміную, засвідчуючи перехід до епохи «нової чуттєвості», «нового сентименталізму», за визначенням М. Епштейна, або «транссентименталізму» (Татаренко, 2010, с. 394). Як говорив у 90-х роках О. Бренер, «закінчується у мистецтві епоха оптичного, озброєного ставлення до світу, яка відкривалася

імпресіоністами та завершується жалюгідним комп'ютерним мистецтвом. На зміну їй приходять епоха нової чуттєвості. Епоха дотикового ставлення до світу» (Цит. за: Філоненко, 2010).

Заразом відхід від світовідчуття, побудованого за принципом симулякру, вимагає, як стверджує І. Хасан, певного повернення до реалізму та матеріальності світу як «способу возз'єднання з відчуттям реальності, втраченим в епоху постмодернізму» (2003, с. 14). Такі світоглядні зміни стають причиною чергового сплеску зацікавленості проблемами тіла та тілесного.

Питання тілесності не нове для початку XXI сторіччя. Ще з середини XX століття воно стає

об'єктом вивчення найбільших мислителів, таких як М. Мерло-Понті, М. Фуко, Р. Барт, Ж. Дельоз, Ж.-Л. Нансі та ін. Причинами цієї зацікавленості були стрімкий розвиток медицини та популяризація спорту (Епштейн, 2006, с. 10), сексуальна революція, розвиток інформаційних технологій і модельного бізнесу тощо. Серед інших причин російська дослідниця Л. Зоріна називає зміну соціальної структури в країнах Європи, а саме фемінізацію культури як чинник її «отілеснення» (2013, с. 4). Пильна увага до проблеми остаточно фіксує відмежування тіла від свідомості свого носія. Тіло починає розглядатися як об'єкт, як «Інший». М. Фуко описує дуалістичну модель відчуженого тіла, зародження якої він пов'язує зі встановленням нового типу влади та введенням ідеї нормативності. Це, на його думку, приводить до виникнення опозиції «нормативна — маргінальна тілесність» і стає відправним пунктом відмежування тіла від свого носія (1975). Разом з цим Ж.-Л. Нансі зауважує, що історія Заходу — це історія відмежування, яке прогресує. Він констатує, що європейська культура довела до кінця думку про тіло як назву «Чужого» (Цит. за: Макаров, Топорова, 2016, с. 21).

Таким чином, ХХ століття остаточно зафіксувавши вичерпаність опозиції «дух — тіло», яка з Нового Часу залишалася основоположною, пропонує концепцію тілесності як спробу подолання опозиції ментального та фізичного. Поняття тілесності показує принципову неможливість як мислення самого по собі, без нерозривного зв'язку з певними типами чуттєвості, так і «чистої тілесності». У той час як українська дослідниця Ю. Чекалова стверджує, що «тілесність — це спосіб неелімінації чуттєвості зі свідомості, неможливість “чистого” мислення» (2014, с. 55), Б. Акчурін говорить, що «чистої» тілесності не існує: «Тілесне втілення людини відбувається не у світі як такому, а у світі соціокультурному» (2004, с. 3). Починається шлях до віднайдення загубленої цілісності, нерозривної єдності зовнішнього та внутрішнього у людині, знищення опозиції «дух — тіло». Яке б трактування не надавалося надто широкому поняттю тілесності — постмодерністське, феноменологічне, екзистенціальне тощо, — тілесність так чи так зводиться до нерозривності зв'язку між тілесним і чуттєвим у людині.

Як наслідок цих пошуків сучасна теоретична думка так само, як і література, яка зазвичай найбільш чутко та гостро реагує на світоглядні зміни, фіксує певне злиття ментального та тілесного в культурі ХХІ століття. У статті демонструється, як у сучасній сербській і чорногорській прозі простежується тенденція до змалювання особливого типу інтегральної тілесності — явища, у якому ментальні та психоемоційні процеси відбуваються й описуються лише за допомогою тіла і в термінах тілесного, демонструючи цілісність зовнішнього та внутрішнього. Це, на противагу постмодерністському відчуттю розірваності

та фрагментації буття, засвідчує нову цілісність у культурі та світосприйнятті.

Мета статті — після розгляду механізмів реалізації тілесності в сучасній сербській і чорногорській прозі показати, що такі зміни є прямим віддзеркаленням і частиною сучасної тенденції до переходу від інтелектуального осягнення світу, його розумової інтерпретації, яка здійснювалась у межах картезіанського розмежування ментального та тілесного, до певного «занурення» у світ, інтеграції, що передбачає відчуття замість дистанційованого аналізу. Тут можна згадати Х. У. Гумбрехта, який у роботі «Виробництво присутності» (2006 р.) критикує гуманітаристику за надто підкреслену важливість інтерпретації, говорячи про неминучість переходу від культури «значень» (інтерпретації, раціоналізації, свідомості) до культури «присутності» (2006, с. 12). За Х. У. Гумбрехтом, «культура присутності є культурою тіла» (Цит. за: Філоненко, 2010, с. 70) і «розгортається навколо речі як єдності субстанції та форми» (Цит. за: Філоненко, 2010, с. 71), а тимчасом значення, як і інтерпретація, завжди передбачає дистанцію. Додамо, що в літературознавстві такою дистанцією виявляється дистанція між текстом і читачем, тим, хто сприймає. Себто йдеться про прихід на зміну певній відмежованості від тексту, яка передбачає аналіз і раціоналізацію прочитаного, культури занурення в текст, відчуття замість розуміння, дотику замість раціоналізації. Сучасні сербські та чорногорські автори, зокрема використовуючи прийоми тілесного, «крупнопланового» письма, як показано далі, відмовляються від дистанції, про яку йдеться в Гумбрехта. Автори занурюють читача в текст, змушуючи його відчувати смак у роті героя, серцебиття в грудях, еволюцію болі, запах від людини, відчутий іншою людиною тощо.

Важливо також зазначити, що дослідники інших національних літератур так само вказують на спроби повернення цілісного, органічного тіла в літературі останніх десятиліть. Наприклад, Н. Лебединцева згадує про мотив «тіла-перцепції», безпосередньої чуттєвої даності в найновішій українській поезії (2016, с. 273), це говорить про те, що тенденції, описані у статті, є частиною ширших соціокультурних і світоглядних змін, не обмежуючись лише сучасною прозою країн колишньої Югославії.

Показово, що такий прийом занурення читача в текст описує і теоретик пост-постмодернізму Р. Ешельман у роботі «Перформатизм, або Кінець постмодернізму» (*Performatism or the End of Postmodernism*), який він позиціонує як новий напрям, що приходить на зміну постмодернізму, а автори концепції метамодернізму Т. Вермюллен і Р. ван ден Аккер розглядають радше як художній прийом. Р. Ешельман говорить про ототожнення читача з героєм у новітній літературі, певне занурення читача в текст, на відміну від постмодерністської відмежованості, дистанційованості

персонажа як об'єкта й іронічності: «Перформативне мистецтво побудоване таким чином, що читач або глядач із самого початку не має іншого виходу, окрім як погодитися на єдине примусове вирішення проблем, які порушуються у творі. Іншими словами, автор у той чи інший спосіб насильницьки нав'язує нам певне вирішення»¹ (2008, с. 2). «Як тільки нас занурюють у текст, ми змушені ототожнювати себе з якимось персонажем, дією чи ситуацією, <...> вас практично примушують до ототожнення з чимось неймовірним або неможливим у тексті — повірити, не зважаючи на вас самих...»² (2008, с. 2). Тобто Р. Ешельман, описуючи прийом перформатизму як властивий сучасній літературі, говорить про те ж саме «виробництво присутності», при якому щезає дистанція між читачем і простором тексту. Читач, не зважаючи на власні переконання, змушений розділяти погляди або відчуття персонажа: повірити в Бога, навіть якщо сам не вірить; відчути біль, тугу, роздратування тощо через тіло персонажа шляхом ототожнення з цим персонажем — так само, як читач роману чорногорського письменника О. Спахича змушений разом з оповідачем відчувати «біль як наслідок врослого нігтя на великому пальці правої ноги» (2015, с. 42), а читач оповідання С. Тишми змушений відчувати смак слини в роті старої людини, подеколи плюючи цією слиною в обличчя співрозмовникам разом із центральним персонажем (2012, с. 23).

На нашу думку, можна було б припустити, що подібна «інтеграція у світ» є наслідком світоглядних зсувів, що почалися ще в 60-ті закликами «проти інтерпретації». С. Зонтаг стверджувала, що в культурі, підірваній гіпертрофією інтелекту за рахунок енергії та чуттєвої повноти, інтерпретація — це помста інтелекту мистецтву та інтелекту світові, а тому тлумачити — означає збіднювати, висушувати світ заради того, аби встановити примарний світ «смыслів» (2014, с. 10). І сьогодні, на нашу думку, від інтерпретації, віддалення від тексту акценти зміщуються на певне «занурення» в текст.

Намагаючись простежити тенденцію до занурення читача в текст у сучасній сербській і чорногорській прозі, відмічаємо, що автори досягають цього шляхом створення певної інтегральної тілесності, синтезу тілесного та чуттєвого, передачі почуттів у термінах матеріального, нерозривного злиття тілесного із соціокультурним та емоційним. Наприклад, у коротких оповіданнях сербського письменника Давіда Албахарі думки

персонажів завжди викликають певні відчуття в тілі. В оповіданні «Данило і любов» (*Danilo i ljubav*) спогади про кохання викликають біль у грудях, а у творі «Баба і гіпопотам» (*Baba i Nilski Konj*) багато запитань без відповідей стають причиною головного болю. Важливо, однак, те, що цей біль не є метафорою, автор описує його дуже ретельно, з найменшими подробицями: як він з'являється в голові, потім поступово опускається вниз, переходячи шиєю в ліву руку тощо. Д. Албахарі часто користується і прийомом передачі почуттів, думок та бажань персонажів через детальний опис фізіологічних процесів або того, що відбувається з їхніми тілами. Описуючи явища матеріального світу, часто табуйовані, автор розкриває внутрішній світ персонажів, не кажучи про цей світ майже нічого. Для прикладу, в оповіданні «Баба і гіпопотам» (*Baba i Nilski Konj*) Мілева під час вечірки не намагалася ані прибрати руку залицяльника зі своїх плечей, ані попередити його, щоб не мацав її за груди, але кожного разу, як він це робив, «у неї підкошувалися коліна, і вона ледве не падала» (2014, с. 9). Себто через опис того, що героїня робила (або, радше, не робила) на рівні тіла, і того, що з її тілом відбувалося (підкошувалися коліна), автор передає цілу низку емоцій жінки: небажання близькості, неприємні відчуття, певною мірою невпевненість у собі, заплутаність, страх залишитися самій тощо.

Так само і в оповіданні «Данило і любов» (*Danilo i ljubav*) роздуми старого про любов призвели до того, що «Данило одразу відчув повернення нудоти, що змусило його опустити долоню на шлунок», потім через деякий час він «обережно ворухнув рукою, переконавшись, що нудота вщухла, і щупальці болю зникли» (2014, с. 29). Тобто замість опису певних емоцій: туги, жалю, внутрішнього безсилля, — автор описує фізичні процеси, які з'являються саме через надлишок цих емоцій. Тілесне обов'язково іде паралельно з ментальними процесами, віддзеркалюючи їх та підсилюючи.

У цьому контексті можна згадати епізод з оповідання «Випічка і книги» (*Buhle i knjige*), у якому замість опису взаємного ніяковіння, бажання, незручності тощо змальовується, аж до абсурдного перебільшення, як «Дара спочатку поблідла, потім почервоніла, що змусило Йовицю Попадича спочатку почервоніти, потім збліднути, а коли вони обоє подивилися одне на одного, то почервоніли разом, причому Дарине обличчя, яке вже до того було червоним, постало багряним» (2014, с. 16).

В оповіданні зв'язок матеріального і духовного гротескно підкреслюється описом уявного самогубства героя: він бачить своє тіло на ліжку, обкладене різними найсмачнішими стравами — від супів до фаршированої курки, і різними книгами — від Ф. Достоєвського та В. Вульф до Д. Бартельмі та С. Басари: «Він побачив себе на великому ліжку, обкладеним книгами і блюдами зі смачними стравами на них. Чого тут тільки не було: голубців

¹ "Performatist works are set up in such a way that the reader or viewer at first has no choice but to opt for a single compulsory solution to the problems raised within the work at hand. The author, in other words, imposes a certain solution on us using dogmatic, ritual, or some other coercive means". (Тут і далі переклад мій, якщо не зазначено інше. — Н. Д.).

² "Once we are inside, we are made to identify with some person, act or situation <...> you're practically forced to identify with something implausible or unbelievable within the frame — to believe in spite of yourself..."

і шашликів, запеченої китайської локшини із яловичиною, салатів із помідорів і смаженої паприки, рибної юшки, фаршированої курки, напоїв, хумусу, шкварок, яблучного компоту, марципанів, тортів. А ще книги! Класичні на кшталт Толстого, Достоевського та Дікенса, модерністи, такі як Вірджинія Вульф, Джойс і Фолкнер, постмодерністи, як Бартельмі, Басара і Д. М. Томас, поети на зразок Ружеви́ча, Аміхайя та Шаламуна і безліч інших книг» (2014, с. 19). Тобто їжа для тіла та їжа для духу символічно об'єднуються, іронічно підкреслюючи нерозривну єдність тілесного та духовного у творі.

З одного боку, можна говорити про те, що у прозі Д. Албахарі емоційне передається через тілесне, але, з другого боку, така опозиція стирається. У цій прозі емоційне і є тілесним, і навпаки. Герої буквально мислять тілом. Таке явище спостерігалось у прозі М. Павича на початку 2000-х рр.: персонажі «Зіркової мантиї» сприймали будь-які абстрактні поняття тілесно: їхні сни були солоними (2003, с. 45), звуки навкруги набували форми вушної раковини (2003, с. 48), а роки рахувалися кількістю пальців на чотирьох кінцівках (2003, с. 40). Проте це явище не обмежується прозою М. Павича, а є характерною особливістю прози інших сучасних письменників. Йовиця Попадич з оповідання «Випічка і книги» (*Buhtle i Knjige*), відчувши запах випічки, поринає у мрії, які є виключно тілесними — про смачну запашну їжу та про жіночі стегна: «Він глибоко вдихнув запах, заплющив очі і побачив, як крихти тістечок із джемом падають на повні стегна, з яких він, одну за іншою, збирає їх язиком» (2014, с. 16). Цілісність тілесного та ментального, матеріального та уявного підкріплюється тим, що жіноче волосся, яке лише уявлялося Йовиці Попадичу, раптом постає справжнім, матеріальним волоссям, яке невідомо як і звідки з'являється в роті центрального персонажа.

Так само, як і в оповіданнях Д. Албахарі, центральний персонаж роману «Масалаї» (*Masalai*) чорногорського письменника О. Спахіча внутрішнє напруження, втому, невдоволення собою, роздратування передає і відчуває, зосереджуючись на запаху своєї матері: «Запахло мамою. Її подих має аромат старого цигаркового фільтру, а краплини поту випаровуються із нечутним шипінням, яке втім розноситься по дому, розбуркуючи гризунів, великих мух та горобців, що притаїлися на горищі» (2015, с. 6). Якщо говорити про прозу О. Спахіча кінематографічною мовою, можна назвати її дуже тілесною, написаною «крупним планом». Автор рідко подає загальну картину, здебільшого переводячи погляд читача з відчуттів у шлунку на предмети — один за одним: попільничку на столі, пил на меблях, тубус у руці жінки з мапою, залишки їжі у випорожненнях на підлозі, лимонні кісточки у націдженому соку, краплини поту на тілі тощо.

Описуючи себе, оповідач роману «Масалаї» (*Masalai*) намагається передати емоційну, соціальну

та культурну цілісність певного «Я» в термінах опису зовнішності. Автор пише:

Я письменник. Мені тридцять шість років. Плішківість, прояви імпотенції, проблеми з випорожненнями, кашель курця, глибокі кола під очима, біль у спині: нічого з цього не трапилося з моїм тілом. Здорова і сильна людина, з високим лобом, звичайною освітою, яка подобається жінкам та приємна чоловікам, я хочу написати те «Я», від якого нічого не очікую, від якого ніхто нічого не очікує, а відтак яке і є «Я». (2015, с. 12)

У такий спосіб за допомогою низки фізичних ознак, того, чого не відбувалося з тілом оповідача, автор намагається передати чисте «Я» персонажа; перелічуючи фізичні ознаки, письменник здійснює спробу сягнути за межі матеріального як виокремленої даності, відкинути тіло, описуючи тіло, і відразу передати певне «Я» з властивими йому культурним досвідом, психоемоційним станом та інтенціями, нерозривно пов'язаними й такими, що зумовлюють одне одного.

На прикладі процитованого вище уривка про запах матері з роману «Масалаї» (*Masalai*) можна простежити ще одну особливість, характерну для прози всіх трьох досліджуваних у статті письменників. Це тілесність нематеріальних предметів і явищ, які постають продовженням певної форми буття, що охоплює тіло, соціально-культурний досвід та психоемоційні процеси. У процитованому вище уривку таким явищем виявляється запах, який, походячи від матері, сприймається оповідачем, сповіщаючи при цьому ситуації в цілому певний контекст — соціокультурний та емоційний: ми можемо судити про вік матері, її соціальний статус, імовірну комплекцію, оскільки вона важко дихає і вся спітніла, підіймаючись сходами, та про емоційний стан оповідача. Фіксація на неприємному запаху з рота і згадка про мух та гризунів на горищі свідчить про роздратування, втому.

Ще яскравіше така тенденція до розмиття меж тіла проілюстрована в романі в ситуації знайомства оповідача з дівчиною-скрипалькою. Скрипка постає частиною героїні, її базовою ознакою (бо саме зі скрипки героїня починає описувати свою зустріч із дівчиною), але водночас скрипка постає певним соціокультурним феноменом, наділеним і таким, що наділяє дівчину, низкою ознак: романтичною відмежованістю від світу, мрійливістю, чутливістю тощо. «Якби вона грала на трубі, все було б інакше. Але вона грала на скрипці, і я від початку вбачав у тому сліди класичного світогляду» (2015, с. 34). Далі оповідач каже, що завдяки тій скрипці наділав образ своєї знайомої всіма тими рисами, яких пізніше не зміг знайти.

В оповіданні «Данило і любов» (*Danilo i ljubav*) Д. Албахарі Данило протягує незнайомій дівчині

чашку чаю й падає мертвим. Але дівчина бере чашку і повільно підносить її до губ. У такий спосіб матеріальні речі постають начебто продовженням тіла (єдиного з духом персонажів). Чашка наділяється нематеріальними ознаками, такими як доброта, любов, турбота, людяність і т. ін.

В оповіданні сербського письменника та музики Слободана Тишми «Прихована війна» (*Mekani Rat*) так само простежується тенденція до отілеснення нематеріального, хоча його проза найбільше з-поміж творів усіх трьох письменників тяжіє до естетики постмодернізму з притаманними їй мовними іграми й епатажем. Останній здійснюється саме шляхом надмірного уживання знижених або табуйованих елементів тілесного. Важливі життєві рішення або доленосні події відбуваються в туалеті, що часто супроводжується детальним описом фізіологічних процесів: «Я почав писати через скрутне, дуже скрутне становище. Я сидів у туалеті, мучився від страшного закрепу (бо їв більше шоколаду, ніж нормальної їжі) і думав. І ніяк не міг обрати між музикою та живописом» (2012, с. 10). Або в іншому місці: «...коли того вечора я пішов, не дочекавшись появи дядька, тітка увійшла до ванної і знайшла його мертвим на унітазі» (2012, с. 13). Втім у процитованих уривках попри синтезу духовного та тілесного (доля митця вирішується на унітазі) головним залишається бажання епатувати публіку, попрати усталені в літературі та культурі межі дозволеного, підірвати норми моралі, так само як і іронічно нівелювати значимість творчого пошуку тощо. Подібні прийоми дуже поширені в літературі постмодернізму, не лише країн колишньої Югославії. І хоча в сучасній літературі вони поступово стають менш уживаними (частково через те, що вони вже є певною літературною нормою в постмодернізмі), їх усе ще широко використовують автори: той самий О. Спахич у романі «Масалаї» (*Masalai*) порівнює силуєт православного храму з людиною, яка ходить у туалет посеред вулиці (2015, с. 25).

З другого боку, тілесне у С. Тишми використовується не лише з метою епатажу. На прикладі оповідання «Прихована війна» (*Mekani Rat*) можна простежити реалізацію перехідної естетики, коли художні прийоми та світогляд постмодернізму з властивими їм нігілізмом, іронізмом і дистанційованістю від тексту зі схильністю до деконструкції поєднуються в межах одного твору із сентиментальністю, чуттєвістю, автобіографізмом, які передбачають зменшення дистанції між читачем і літературним текстом та згадане вище «занурення» читача в текст.

У С. Тишми це зменшення дистанції досягається в цікавий спосіб: коли мотиви тілесного, гіперреалістичного служать одночасно інструментом і відторгнення читача, і заглиблення його в текст. Оповідач каже:

Я не пропускаю жодної презентації, де наприкінці зазвичай могу розім'яти щелепи. І я не

особливо слідкую за тим, що говорю, і не слухаю, що мені говорять, взагалі не це важливо. Навіть що більші дурниці я верзу, то більше приголомшую співрозмовника, а насправді я просто змушую себе виділяти більше слини, кою із задоволенням ковтаю, оскільки знаю, що слина — це ліки, найздоровіша та найдешевша їжа. Звичайно, мимохідь, зовсім ненавмисне я трохи поплюю і на співрозмовника. (2012, с. 23)

Так, з одного боку, досягається ефект епатажу, адже читач зазвичай непередбачений до пірнання в рот старої людини, де він буде змушений спостерігати ковтання слини і сухість у чужому роті; але з другого боку, реалістичні фізіологічні аналогії викликають у читача не лише відразу і відторгнення, а й навпаки, емпатію, співчуття, жаль до чужого безсилля, розгубленості та вразливості, а відтак — наближення.

Подібний прийом письменник використовує і в іншому уривку, описуючи старість як феномен соціокультурний, психоемоційний, духовний — виключно в термінах тілесного: «Все просто: смак залишається незмінним, але ти змінився, не можеш відчувати смаку, втратив апетит і не виділяєш достатньо слини. Старість — це несмак, сухість і пошлість» (2012, с. 22). Епатування читача, але заразом і занурення його в текст, використання описаного Р. Ешельманом прийому перформатизму, не залишаючи читачеві іншого вибору, окрім як відчутти згадані несмак і сухість, — усе це поєднується в С. Тишми із промовистим синтезом зовнішнього та внутрішнього, оскільки старість — це не лише про тіло, але й про почуття, емоції та соціальне становище.

Так само, як і О. Спахич, С. Тишма використовує прийом крупнопланового, тілесного письма. Доктора-письменника автор зображує так: «Він ворушить язиком, облизуючи свої сині губи, живий труп, звертається до мене: Колега, як ви сьогодні?» (2012, с. 17).

У фінальному фрагменті оповідання беззахисність і розпач, що межують із покірністю та фатальним спокоєм, передаються кількома рядками, у яких про емоційний стан людини не говориться нічого. Лише паралелі між образом оголеного тіла, на якому нічого зайвого, та погодою за вікном, такою самою однотонною, суворою і без прикрас:

Ясний грудневий день, по-петербурзькому ясний та морозний. Я стою біля вікна, дряхлий та голий, без краплі сорому. Просто у чому мати народила: старець-немовля, дитина, яка повзе на чотирьох. Або мені це тільки здається? Я дивлюся на вулицю. За вікном так блищить, що у мене болять очі. Предмети так само голі, абсолютно ясні, але знову невимірні у своєму існуванні. Я наче стаю об'єктом їхньої уваги, їхнього бажання. Вони нападають на мене. (2012, с. 23)

Тіло представляється у своїй нерозривній єдності з внутрішнім станом та екстраполоється на світ навкруги, органічно зливаючись із ним, віддзеркалюючи одне одного, стаючи частинами одне одного.

Таким чином, детальний аналіз механізмів реалізації тілесності у творах трьох сербських і чорногорських письменників — Давіда Албахарі, Слободана Тишми та Огнена Спахича — показує тенденцію до змалювання особливого типу інтегральної тілесності, при якому психоемоційні процеси описуються за допомогою тіла, фіксуючи об'єднання тіла й емоцій і почуттів із — часто — соціокультурним контекстом. Найголовніше, що можна помітити, вивчаючи тілесність у зазначених авторів, — це те, що при збереженні авторського неповторного стилю кожного з письменників синтез ментального, тілесного та культурного і розмиття меж тіла не є характерною ознакою когось одного з них, а притаманний прозі всіх представлених тут сучасних літераторів. Тому можна зробити припущення, що таке ставлення до тілесності і сприйняття цього явища є радше ознакою часу, особливістю певного періоду в розвитку культури країн колишньої Югославії.

При цьому, зважаючи на твердження дослідників інших національних літератур щодо тенденцій у сучасній прозі, в інших національних літературах останнього десятиліття також простежуються спроби повернення цілісного, органічного тіла.

Така реалізація тілесності (інтегральна тілесність) шляхом «занурення читача в текст» відповідає і ширшим літературним явищам, описаним у теорії, зокрема перегукуючись із концепціями перформатизму Р. Ешельмана, метамодернізму Т. Вермюллена та Р. ван ден Аккера і переходом від раціоналізації до «занурення» у світ, описаного Х. У. Гумбрехтом у роботі «Виробництво присутності». Ця інтеграція у світ, про яку йдеться в сучасних теоретиках і яка проявляється в літературних текстах, зокрема шляхом отілеснення почуттів та розмиття меж тіла, є, як видається, закономірним наслідком світоглядних змін другої половини ХХ століття, що почалися закличками «проти інтерпретації», тому сьогодні інтегральна тілесність приходить на зміну інтерпретації: замість віддалення та дистанції відбувається занурення читача в текст.

Покликання

- Акчурин, Б. (2004). *Человеческая телесность и социальные аспекты ее идентификации*. (Автореферат диссертации доктора философских наук, Башкирский государственный университет, Уфа).
- Гумбрехт, Х. (2006). *Производство присутствия: чего не может передать значение*. Москва: Новое литературное обозрение.
- Зонтаг, С. (2014). *Против интерпретации и другие эссе*. Москва: Ad Marginem.
- Зорина, Л. (2013). *Трансформация образа телесности: от архаики к современной альтернативной культуре*. (Автореферат диссертации кандидата философских наук, Тюменский государственный университет, Тюмень).

- Лебединцева, Н. (2016). Тіло як генераційний маркер в українській поезії другої половини ХХ — початку ХХІ сторіччя. *Постколониалізм. Генерації. Культура* (с. 280–293). Київ: Лaurus.
- Макаров, А., Топорова, А. (2016). Отчужденные тела: трактовка концепта телесности в постмодернизме. *Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 7 Филология*, 4, 16–26. <https://doi.org/10.15688/jvolsu7.2016.4.2>.
- Павич, М. (2003). *Звездная мантия*. Санкт-Петербург: Азбука-Классика.
- Татаренко, А. (2010). *Поэтика формы в прозе постмодернизма (досвід сербської літератури)*. Львів: ПАІС.
- Филоненко, А. (2010). «Производство присутствия» и новая культурная чувствительность: «нескромное предложение» Ханса Ульриха Гумбрехта и его академические расширения. *Вестник ХНУ им. В. Н. Каразина*, 904, 49–74. http://intelros.ru/pdf/vestnik_hnu/01_2010/04.pdf.
- Чекалова, Ю. (2014). Интерпретация телесности в теоретическом дискурсе. *Научные работы Черноморского государственного университета имени Петра Могили комплекса «Киево-Могилянська академія»*. Сер. Соціологія, 244(232), 54–58. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdusoc_2014_244_232_13.
- Эпштейн, М., Тульчинский, Г. (2006). Философия тела. In: *Тело свободы* (с. 9–196). Санкт-Петербург: Алетейя.
- Albahari, D. (2014). *Propustena prilika*. Beograd: Arhipelag.
- Eshelma, R. (2008). *Performatism or the end of postmodernism*. Aurora, Colorado: The Davies Group Publishers.
- Hassan, I. (2003). Beyond Postmodernism: Toward an Aesthetic if Trust. In: *Supplanting the postmodern. An anthology of writings of the arts and culture of the early 21st century*. Ed. By Rudrum, D., Stawris, N. (2015). New York: Bloomsbury Publishing.
- Spahic, O. (2015). *Masalai*. Podgorica: Nova Knjiga.
- Tisma, S. (2012). *Mekani rat. Starost. Priredili Albahari, D., Srdan, V. Tesin*. Beograd.

References (translated and transliterated)

- Akchurin, B. (2004). *Chelovecheskaya telesnost i sotsialnye aspekty ee identifikatsii [Human bodiliness and social aspects of its identification]*. (Extended abstract of Doctoral dissertation, Philosophy, Bashkir State University, Ufa).
- Albahari, D. (2014). *Propustena prilika*. Beograd: Arhipelag.
- Chekalova, Yu. (2014). Interpretatsiya telesnosti v teoreticheskom diskurse [The interpretation of the concept of corporeality in theoretical discourse]. *Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnogo universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu "Kyievo-Mohylianska akademiia"*. Ser. Sotsiologiya, 244(232), 54–58. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdusoc_2014_244_232_13.
- Epshteyn, M. (2006). Filosofiya tela [The philosophy of body]. In: Epshteyn, M., Tulchinskiy, G. *Telo svobody [The body of freedom]* (pp. 9–196). Saint-Petersburg: Aleteyya.
- Eshelma, R. (2008). *Performatism or the end of postmodernism*. Aurora, Colorado: The Davies Group Publishers.
- Filonenko, A. (2010). "Производство присутствия" и novaya kulturnaya chuvstvitel'nost: "neskromnoe predlozhenie" Khansa Ulrikha Gumbrekhta i ego akademicheskie rasshireniya ["Production of Presence" and a New Cultural Sensitivity: An "immodest Offer" by Hans Ulrich Gumbrecht and his Academic Extensions]. *Vestnik KhNU im. V.N. Karazina*, 904, 49–74. http://intelros.ru/pdf/vestnik_hnu/01_2010/04.pdf.
- Gumbrekht, Kh. (2006). *Proizvodstvo prisutstviya: chego ne mozhnet peredat znachenie [Production of Presence. What Meaning Cannot Convey]*. Moscow: Novoe literaturnoe obozrenie.
- Hassan, I. (2003). Beyond Postmodernism: Toward an Aesthetic if Trust. In: *Supplanting the postmodern. An anthology of writings of the arts and culture of the early 21st century*. Ed. By Rudrum, D., Stawris, N. (2015). New York: Bloomsbury Publishing.
- Lebedyntseva, N. (2016). Tilo yak heneratsiyniy marker v ukrain'skii poezii druhoi poloviny 20 — pochatku 21 storichchia [Body as a generation marker in Ukrainian poetry of the 2nd half of 20th — beginning of the 21st centuries]. *Postkolonializm. Heneratsii. Kultura [Postcolonialism. Generations. Culture]* (pp. 280–293). Kyiv: Laurus.
- Makarov, A., Toporova, A. (2016). Otchuzhdennyye tela: traktovka kontsepta telesnosti v postmodernizme [Alienated bodies: an interpretation of the concept of bodiliness in postmodernism].

- Vestnik Volgogradskogo gos. universiteta. Seriya 7, Filosofiya, 4*, 16–26. <https://doi.org/10.15688/jvolsu7.2016.4.2>.
- Pavich, M. (2003). *Zvezdnaya mantiya [Star Cape]*. Saint-Petersburg: Azbuka-Klassika.
- Spahic, O. (2015). *Masalai*. Podgorica: Nova Knjiga.
- Tatarenko, A. (2010). *Poetyka formy v prozi postmodernizmu (dosvid serbskoi literatury) [Poetics of Form in Postmodernism Prose: Serbian Literature Experience]*. Lviv: PAIS.
- Tisma, S. (2012). *Mekani rat. Starost. Priredili Albahari, D., Srdan, V. Tesin*. Beograd: 2012.
- Zontag, S. (2014). *Protiv interpretatsii i drugie esse [Against interpretation and other essays]*. Moscow: Ad Marginem.
- Zorina, L. (2013). *Transformatsiya obraza telesnosti: ot arkhaiiki k sovremennoy alternativnoy culture [The transformation of the image of corporeality: from archaic to modern alternative culture]*. (Extended abstract of Doctoral dissertation, Philosophy, Tyumen State University, Tyumen).

THE CONCEPT OF CORPOREALITY IN CONTEMPORARY SERBIAN AND MONTENEGRIN PROSE: FROM INTERPRETATION TO “IMMERSION” IN THE TEXT

Natalia Dorfman

Petro Mohyla Black Sea National University, Ukraine

Today's theory, as well as literary fiction, which is usually most sensitive to changes in worldview, capture an evident fusion of mental and corporeal components in 21st century culture. Being stated by numerous theorists, the “end of postmodernism” brings a new sensual dominant to the culture. The article demonstrates an existing tendency in today's Serbian and Montenegrin prose to depict a special type of “integral corporeality”, a phenomenon in which mental and psycho-emotional processes occur and are described only through the body and in bodily terms. This demonstrates the integrity of the external and internal, which, in contrast to the postmodernist sense of disconnection and fragmentation of life, testifies to a new integrity in culture and worldview. That is the research problem. Focusing on an analysis of the works of three Serbian and Montenegrin writers, David Albahari, Slobodan Tišma, and Ognjen Spahić, the author of the article is, however, inclined to believe that such a process of unification of the body with emotions, feelings, and, often, socio-cultural context is a direct reflection of the modern tendency to move from intellectual comprehension of the world and its mental interpretation towards a certain “immersion” in the world, or an integration involving sensation instead of remote analysis. That is, the concept of corporeality and its reflecting in literary fiction are part of a broader and more global process of changing the worldview paradigm in general, and changing the approach to interacting with the world. The author tries to trace this connection of literature with socio-cultural shifts. Thus, the aim of the study is to consider the mechanisms of the realization of corporality in modern Serbian and Montenegrin prose as a part of global socio-cultural changes and changes in worldview. Drawing parallels between Raoul Eshelman's concept of performatism and the transition from rationalization to “immersion” in the world described by Hans Ulrich Gumbrecht in “Production of Presence. What Meaning Cannot Convey” the author views the fusion of corporeal and mental elements in the texts of the writers under analysis as a movement towards a “culture of presence,” and a consequence of ideological shifts that began in the 60's with calls “against interpretation.” The latter determines the novelty of the work. During the research the author uses analysis and synthesis; the comparative method for establishing similarities and differences between corporeality manifestations in the texts under analysis; the inductive method, which allowed movement from the study of individual phenomena in selected works to theoretical generalizations; the hermeneutic method for the interpretation of the phenomenon of the corporeal in literary texts under analysis; and the cultural-historical method, which enabled consideration and interpretation of the phenomena of the corporeal as part of global processes, in the context of the cultural history of the end of the 20th and beginning of the 21st centuries.

Keywords: corporeality; culture of presence; post-postmodernism; “new sentimentalism”; Serbian postmodernism.

Стаття надійшла до редколегії 15.05.2020